

УДК 37.01(575.2)

DOI: 10.35254/bhu/2021.58.29

*Шералиева А.Ж.,
М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз
экономикалык университети*

ЖАШИ МУУНДУ ТАРБИЯЛООДО ЭЛДИК ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРДЫН МААНИСИ

Кыскача мазмуну

Бул макалада жаш муундарды тарбиялоодо элдик оозеки чыгармалардын мааниси каралган. Автор элдин кылымдардан берки калыптанып келген баланы тарбиялоо тажрыйбаларына токтолуу менен, ал тажрыйбалар бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жогото электигин баса белгилейт. Жаштарды тарбиялоодо кылымдап калыптанып келген тажрыйбаны колдонуу өз жемишин берет деп эсептейт жана бул оюн тажрыйбалуу методисттердин оюу менен бекемдөөгө аракет кылган.

Негизги сөздөр: фольклор, жаңылмачтар, табышмактар, өткөөл курак, элдик педагогика, жаңы технологиялар, окуу процесси, тарбиялоо, жанр.

ЗНАЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация

В статье автор рассматривает вопросы воспитания подрастающего поколения, используя многовековую народную мудрость, заключенную в фольклорных произведениях. Автор акцентирует внимание на проверенное веками этнопедагогическое воспитание и подчеркивает особую актуальность многовековой народной практики. Автор считает, что использование богатого опыта народа в воспитании современной молодежи даст хорошие плоды. Высказанные аргументы об этом подтверждаются исследованиями ведущих учёных-педогогов и методистов.

Ключевые слова: фольклор, поговорки, загадки, переходной возраст, этно педагогика, инновационные технологии, учебный процесс, воспитание, жанр

THE SIGNIFICANCE OF FOLKLORE WORKS IN EDUCATION OF YOUNGER GENERATION

Abstract

This article examines the issues of the upbringing of the younger generation through folklore works. The author pays attention to the centuries-old ethno-pedagogical upbringing and emphasizes the relevance of the long-standing folk practice. And also believes that the use of the long experience of the people leads to success, and confirms his thoughts with the statements of leading scientists and methodologists. And also believes that the use of the long experience of the people leads to success, and confirms his thoughts with the statements of leading scientists and methodologists.

Key words: folklore, sayings, riddles, transitional age, ethnic pedagogy, innovative technologies, educational process, education, genre

Бүгүнкү күндө коомдо үрөй учурган ар кандай талаптоо, зордук-зомбулук, диний экстремизм, каракчылык өндүү терс көрүнүштөр орун алып жатканын массалык-маалымат каражаттардан байма-бай көрүп келебиз. Мындай көрүнүштөрдөн жаштарды алыс кармоо эң чоң

көйгөйлөрдүн бири болуп турган учур. Акыркы жылдары коомдо болуп жаткан зордук-зомбулуктун курмандыгы жаш балдар болуп жатканы, бүгүнкүнүн эң бир кейиштүү көрүнүшү. Зордук-зомбулукка кабылган баланын психологиясында келечек тагдырына таасир этүүчү

олтуттуу өзгөрүүлөр байкалат: “Зордук-зомбулуктан улам жабыр тарткан баланын абалынын өзгөчөлүгү — бул болгон окуя үчүн өзүн күнөөлүү сезүүсү. Бала зомбулук кылган адамды жек көрүү менен бирге эле өзүн да жектей баштагандыктан, анын өзүн-өзү баалай билүүсү төмөндөйт. Эмоционалдык жактан бузулууларга баланын түнт болуп, өзү менен өзү болуусунан баштап коркоктук, үйдө жалгыз калуудан чочулоого чейинки абалдары кирет. Үй-бүлөдөгү физикалык жана сексуалдык зордук-зомбулук жабырлануучунун ден-соолугу үчүн оор жана талкалоочу мүнөздү алып жүрөт. Ырайымсыздыктын күбөсү болгон балдар психологиялык жана эмоционалдык оор жаракааттарды алышат” [7, 35-б.].

Демек, коомдогу мындай терс көрүнүшкө кабылган балдардын психологиясы убактылуу гана жабыркабастан, анын келечек жашоосуна өчпөс кара так калтырат. Ар кандай (үй бүлөлүк, коомдогу) зордук-зомбулукту көрүп чоңойгон бала, келечек турмушунда өзү да ошондой өкүм-зордукка багыт албашына эч ким кепилдик бере албайт. Эгер биз мыкты коомду кургубуз келсе, анда бүгүнкү наристелердин, өспүрүмдөрдүн тарбиясына өзгөчө көңүл буруп, аларды камкордукка алып, жаркын келечегине болгон аракеттерди көрүшүбүз шарт. Эртеңки коомдун ээси — бүгүнкү наристелер, бөбөктөр, өспүрүмдөр, жаш муундар. Е.А.Ямбург: “хаоско, агрессияга, ар кандай руханий эпидемияга каршы турууга адамзат жараткан бардык маданий ресурстарды, баалуу рухий тажрыйбаны жана сезимди мобилизациялоо зарыл” — деп эсептейт [8, 351-б.].

Балдарды тарбиялоо элдик таалим-тарбиялык салттардын мааниси өтө чоң. Себеби, элдик тарбия кылымдын кыйырын кезип, жашоодо маанилүүлүгүн, таасирдүүлүгүн, тажрыйбалуулугун далилдеди. Элдик тарбиянын негизин кылымдар бою ооздон-оозго, муундан-муунга сакталып, бүгүнкү күндө да жашоосун улантып жаткан элдик оозеки чыгармачылык түзөт.

Фольклор — элдик акылмандык, эң алгачкы жашоо тажрыйбаны кийинки муунга сактоо жана өнүктүрүүгө арналган баалуу педагогикалык идеялар.

Адабияттык-билимберүүнүн бир максаты окуучуларды сөз искусствосу менен байланыштыруу болуп эсептелет. Ал окуучунун жалпы тарбиялык жана окуу маданиятын, коммуникативдик билгичтигин өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Буга байланыштуу окуучуларды фольклор менен тааныштыруу окуучунун оозеки речинин эркин болушуна шарт түзөт жана ата-бабалардын түпкү маданиятын өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүн алат.

Фольклордук чыгармаларды окутуу жетиллип келе жаткан өспүрүмдөрдүн пайдасы үчүн гана болуп, улуттук рухий казына биздин мектеп окуучуларына сиңирилип жаткандыгы өзүнчө бир улуттук шыбага катары бааланууга тийиш. Өзгөчө азыркы технологиялар менен рухий маданияттын, элдик каада-нускалардын, компьютер менен китептин айыгышкан күрөшү күчтүү жүрүп жана анда салттуу нарктар унутулуп бараткан кезде элдик оозеки чыгармаларга кайрылуу, андагы дөөлөттөрдү алып чыгып, балдарга жеткирүү, алардын эртеңки келечегине ата-бабаларыбыз жараткан оң идеалдарын сиңирүү жалпы коомдун чоң милдеттеринин бири болуп саналат.

Элдик оозеки чыгармалардын үлгүлөрүн барактасак, андагы чыгармалардын түрлөрү, жанрлары ар кыл экени көрүнүп турат. Демек, ар түрдүүлүк ар бир

өзгөчөлүккө багытталган. Жөнөкөйлөштүрүп айтсак, мисалы, бешик ырлары бала төрөлгөндөн эле ырдалган, бала сөз маанисин түшүнүп калуусун күтпөй, ырдалып башталган. Бала адегенде өз жакындарынын (ата-эне, ага-эже бир туугандарынын) үнүн угуп, жанында бирөө бар экендигин сезсе, акырындык менен алардын үнүн таанып баштаган. Бара-бара кыргыз сөздөрүнө кулагы каныккан, анан сөздөрдү чегин ажырата алган, баланын жашы өйдөлөгөн сайын, улам сөздөрдү айтууга даяр болуп, сөздөрдү айткан, белгилүү бир мезгилдин өтүшү менен гана ырдын маанисин түшүнө алган. Бешик ырынын мазмунунда ата-эненин баласынын амандыгын тилеген каалоосу, дени таза, боорукер, кайрымдуу, элдин керегине жараган адам өсүп чыкса экен деген улуу тилеги айтылган.

Жаңылмачтар — балдар үчүн да, чоңдор үчүн да зарыл. Жаңылмачты жаңылбай айтуу, сөздү туура, так жана тез жаңылбай айтууга машыгуу менен сөзгө чоркок болбой, куюлуштуруп сүйлөөгө көнүктүргөн. Жаңылмачтар чечендик өнөрдүн атасы десек болот. Бүгүнкү күндө да өтө актуалдуулугун жоготпой келет.

Табышмактар — балдардын акыл-сезимин ойготкон. Анын маңызы катылган нерсенин жандырмагын эле таап коюу эмес, айлана-чөйрөдөгү окуялардын, кубулуштардын түрдүү касиеттерин ой жүгүртүү менен бирге андап билүү болгон.

Макалдар — ойду таамай-таасын жана кыскача айтууга үйрөткөн. Мааниси терең айтылып, чечмеленген. «Акылдуунун сөзү кыска, айта салса нуска», — деген принципте айтылган.

Элдик чыгармаларды үйрөтүүдө анын аныктамасы, өзгөчөлүгү, ооздон-оозго өтүп, элдик мүнөзгө айланышы, бир канча варианттардын болушу, элдик көз караштын, турмуш-тиричиликтин, тарыхый шарттын реалдуу чагылдырылышы ачылып түшүндүрүлгөндө гана окуучу мындай чыгармалардын табиятын толук өздөштүрүүгө жетишет.

«Элдик чыгарма — фольклор бардык көркөм чыгармалардын башаты. Фольклордо эл өзүнүн ички сезимин, ой-туюмун, көз карашын, турмуш тиричилигин айкын чагылдырат», — дейт белгилүү окумуштуулар Б.Маленов, К.Сабаев, А.Садабаев өздөрүнүн эмгегинде [4, 28-б.]. Бул ойду М.Горький: «Эл бардык материалдык байлыктарды түзүүчү кубаттуу күч гана болбостон, ал — бирден бир жана соолбос маданият, рухий байлыкты түзүүчү акын жана ойчул-философ» — деп бекемдейт [2, 48-б.]. Жазма адабият пайда болгонго чейин эле эл улуу поэмаларды, адамды суктандырган көркөм чыгармаларды жараткан. Буга кыргыз эпостору, лирикалык чыгармалары айкын мисал боло алат.

Окуучуларды фольклор менен тааныштырууда алардын аныктамаларын айтып берүү менен чектелүүгө болбойт, аларды мазмундуу оюндун үлгүлөрү, элдик майрамдар, жомоктор, ырым-жырымдарды көрсөтүү менен тааныштыруу маанилүү.

Фольклордо баланын өткөөл куракка өтүүдөгү курч кырдаалынын баары эске алынган. Элдер сөздүн түз маанисинде баланын көркөм шык жөндөмүн өнүктүрүүдө наристе курагынан баштап ага бешик ырын, андан соң кубулжугуп макалдатылып айтылган сөзгө, оюндарды жана чоңдор үчүн болуучу майрам жөрөлгөлөргө ж.б. аралаштыруу менен «баккан».

Элдин кылымдардан бери сакталып келген баланы

тарбиялоо тажрыйбалары ар кандай педагогикалык жана чыгармачылык көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет жана көп жагынан аны байытууга мүмкүндүк ачат. Байыркы мезгилде жашоо-тиричиликте баланы эмгекке үйрөтүү эң жаш курагынан башталган жана бул жашоонун талаптары болгон, себеби камкор ата-энелерге баланы кийинки жашоосунда кыйынчылыксыз жашап азыркы V-VI класстагы окуучунун курагына туура келет. Ал кезде балдардын бош убактылары болгон эмес, ал тургай оюнга да убакыт табуу кыйынга турган. Бирок элдик акылмандык баланы жеңил жашоого тарбиялабай, бирок ошол эле убакта эң оор эмгектен да, курчап турган айлана-чөйрөнүн нагыз сулуулугун көрө жана сезе алууга үйрөтүү аракетин көрүшкөн. Эң кичинекей баяндардын, ырлардын ал тургай бешик ырларынын мазмунун бала чоңоюп эр жеткенде кандай иштерди жасалышына, эрдик көрсөтүшүнө арналышы жөн жерден эмес. Ошондой эле оюндарда эмгектин элементтери камтылган, ал эми эмгек процесси ыр, жалпы ырдоо жана ырым-жырымдык кыймыл-аракеттер менен коштолгон. Фольклордук салт эмгек процессинин синтези жана көркөм чыгармачыл тарбия экендигин бекемдейт.

Окумуштуулар М.А.Рыбникова жана Ю.М.Соколовдор адабиятты жана тилдик поэтиканы өнүктүрүү ролун түшүнүү менен фольклорду окутуунун жолун аныкташкан. М.А.Рыбникова тарабынан окуучулардын эстетикалык сезимин өнүктүрүүгө жана образдуу ой жүгүртүүгө багытталган окутуунун бирдиктүү системасы иштелип чыккан. Методист окуучунун кебин өнүктүрүү ишинин алгачкы этабы катары өзгөчө көңүлдү фольклорго бурат. «Окуучуну көркөм кеп менен тааныштырууда ата мекендик поэзия – бул поэтикалык дүйнө тааным», – деп эсептейт [6, 165-б.].

Билим берүүдөгү парадигмалардын алмашышы, өзгөрүүгө учурашышы окуу материалын жаңылоо менен гана чектелбейт, ошондой эле, билим берүү айдынында жаңы технологиялардын актуалдуу милдеттерин эске алуу менен киришүү талаптарын коёт.

Орус окумуштуусу Ю.Г.Круглов «фольклор – бул жандуу сөз искусствосу жана аны адабият катары окутууга болбойт», – деген пикирин билдирет [3, 57-70-бб.]. Албетте, фольклорду окутуу маселесине келгенде бул ойду көңүл сыгында калтырууга болбойт.

Элдик оозеки чыгармачылык боюнча теориялык аныктоолорду окуучуларга жеткирүү үчүн мугалим элдик оозеки чыгармачылыктын тарыхы менен тааныш болгону талапка ылайык.

Педагогикалык илимде фольклор – бул болгону элдик педагогикалык көз караштардын булагы деген гана бир жактуу пикир түзүлгөн. Чындыгында, элдик оозеки чыгармачылык, өзгөчө балдар менен иш алып барууда түздөн-түз тарбиялык, билим берүүчүлүк милдеттерди аткарган. Тарбиялоо менен билим берүүнүн оозеки түрүндөгү усулдары азыркы кездеги педагогикада аныктоочу орундардын бирин ээлейт. Албетте, көркөм – эстетикалык мааниге ээ болуп, элдин элегинен өткөн элдик оозеки чыгармачылык балдарга да, чоңдорго да педагогикалык таасир берүүчү алмашкыс каражат болуп келген [5, 30-б.]. Элдик оозеки чыгармачылык бир канча кылымды басып өтүп, улуттун сакталышына коммуникативдүү гана кызмат көрсөтпөстөн, ошол эле

учурда, маданияттын сакталышында да чоң роль ойноп келген. Элдик оозеки чыгармачылыкта адабий багыттан тышкары таалим-тарбиялык да маанилер басымдуулук кылып, алар элдик тарбия идеяларын сактап, ал аркылуу жаш муунду ар кайсы өңүттө тарбиялап келет.

Көпчүлүк методисттер жана мугалимдер (В.Ю.Стоянин, В.И.Водовозов, Ф.И.Буслаев, Ю.М.Соколов, М.А.Рыбникова) фольклорду окутуу менен элдин дүйнөгө мамилесин, аң-сезимин таанып биле алган. В.И.Водовозов фольклордон эң биринчи өтө чоң тарбиялык маанини көрө алган: «элдик ырларда, баяндарда жана жомоктордо элдин эң бир укмуш ойлору, санаркоосу жана үмүтү берилген, алар канча кылым өткөндүгүнө карабай өзүнүн поэтикалык күчүн жоготкон жок жана окутуудан сырткары баалуу тарбиялык материал – дейт [1, 474-б.]. Ар бир элдик оозеки чыгарманын өзүнүн тарбиялык мааниси бар. Мисалы, жомок баланын кызык-жоруктарын жана өз ара мамилесинин нравалык жана социалдык жактан баалайт жана тарбиялайт. Ошондой эле окуучуну баардык жаныбарлардан күчтүү, амалдуу, акылдуу, адептүү кылган нерсе адал эмгек экендигин көрсөтүп, инсандай калыстык, айкөлдүк, ыймандуулук касиетти даңазалайт. Эпикалык чыгармалар баатырдыкты, патриоттуулукту ж.б. даңазалап аны сүйүүгө чакырат.

Кыргыз элинин каада-салттары, тажрыйбалары, күндөлүк турмушу мунун баары элдик оозеки чыгармачылыкта чагылдырылган. Мурун кол жазма жок болгондуктан баардыгы оозеки түрдө муундан-муунга, электен өтүп отуруп, эң мыкты таалим-тарбия берүүчү ойлор азыркы күнгө жеткен.

Элдик оозеки чыгармалардын мааниси терең жана таасирдүү болуп, калыптанып келе жаткан өспүрүмдүн аң-сезимине чоң таасирин тийгизет жана өзүнүн оюн ырааттуу, түшүнүктүү жеткиргенге үйрөтөт, ошондой эле, бүткөн бир ойду билгизип, тарбиялык мазмунга ээ жана тарбиялык функцияны аткарат. Мындай чыгармалар акыл-насаат айткандыгы, эскерткендиги, позитивге үндөгөндүгү, акыл-эсти, ой-жүгүртүүнү өстүргөндүгү боюнча жалпылыкка ээ. Мындай мүнөздөмөлөр бардык элдердин оозеки чыгармаларына таандык. Бул болсо ар кайсы тилдеги түпкүлүгү бирдей логикалык ойлор, адекваттуу багыттар жана логикалык ой жүгүртүүнүн эрежелери, ошондой эле, жашоодогу ар кандай кырдаалдар, кубулуштар, нерселер жана алардын ортосундагы байланыштар түзө тургандыгы менен түшүндүрүлөт.

Адамзат дүйнөнүн кайсы бурчунда болбосун, тажрыйба көпчүлүк учурда бардыгына бирдей болот. Буга далил катары бири-биринен географиялык жана тарыхый жактан алыс болгон этностордун, ошондой эле, бир топко кирген фольклордук жанрында жолуккан окшоштуктарды окуучуга туура түшүндүрүү зарыл. Мисалы, макал-лакаптардын эквиваленттерин башка тилдерден жолуктурууга мүмкүн экенин, бирок салыштырууларда айырмалардын болушун мисалдарды келтирүү менен түшүндүрүү сабактын эффективдүүлүгүн арттырып окуучунун туура багытта ой жүгүртүүсүн калыптандырат.

Азыркы күндө окуу процессинде коомдо болгон кандайдыр бир көрүнүштөрдү же ж.б. нерселерди окуучуларга тануулагандан алыс болуп, аларды өз алдынча ой жүгүртө билүүгө үйрөтүү керек жана балдарга төрөлгөндөн тартып таандык болгон тазалыктын, аруулуктун андан ары да өнүгүшүнө салым кошуу зарыл. Ал эми элдик оозеки чыгармалар дал ушул сапаттардын өнүгүшүнө жана балдардын инсан катары калыптануусуна багытталат.

Жыйынтыктап айтканда фольклор салттуу тарбиянын таасирдүү каражаты болуу менен бирге аң-сезимге, өсүп келе

жаткан муундардын жүрүм-турумуна таасир тийгизүүчү, ошондой эле, коомдук нормалардын сакталышына жардам берүүчү каражат болуп эсептелет. Бардык элде тарбиялоонун таасирдүү милдетин макал-лакаптар, каргыштар, баталар, табышмактар, санат-насыят ырлары аткарып келген.

Адабияттар

1. Водовозов В.И. Избранные педагогические сочинения / В.И. Водовозов. – М.: Педагогика, 1986. – 474 с.
2. Горький М.А. О литературе / М.А. Горький. – М.: изд. АН СССР, 1955. – С.48.
3. Круглов Ю.Г. Русский фольклор в русской школьной литературе. / Ю.Г. Круглов // Мир образования образование в мире. - 2007. - № 1. - С. 57-70.
4. Маленов Б. Биздин адабият: Сегиз жылдык орто

мектептердин V класстары үчүн / Б.Маленов, А.Садабаев. – Ф.: Мектеп, 1969. – 246-б.

5. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. / М.Р.Рахимова, А.Т.Калдыбаева, Т.В. Панкова. – Б., 2002. –30-бет

6. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения / М.А. Рыбникова: Изд.4-е. – М.: 1985. – С.165.

7. Садырова Г., Кубатбекова М. Балдарга карата жасалган үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун себептери, белгилери жана психологиялык натыйжалары / Г. Садырова, М. Кубатбекова // Вестник Бишкекского государственного университета. – Б., 2020. - No2-3(52-53). – С.35.

8. Ямбург Е.А. Школа на пути к свободе: культурно-историческая педагогика / Е.А. Ямбург. – М.: Изд-во «ПЕР СЭ», 2000. – 351 с.